

TÁR C Z A.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁBÓL.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtudományi bizottsága évzáró ülése 1890 december 13-dikán volt. A Hollán Ernő altábornagy elnöke alatt tartott ülésen részt vettek Szvetics József tábornok és Zsoldos Ferencz ezredes, a bizottság több polgári tagja és az előadó.

Az ülés főtárgyát az akadémiának beterjesztendő *évi jelentés* képezte, melynek közérdekű részeit a következőkben közöljük:

I. Jelentés a bizottság működéséről. Bárha a hadtudományi bizottság — eszközei szerény voltánál fogva — nagyszabású működést ki nem fejthet, mégis azon kedvező helyzetben van, hogy kitűzött céljait minden évben egy-egy lépéssel jobban megközelíti s így jelentései évről-évre kedvezőbbekké válhatnak.

1. *Irodalmi működése* a bizottságnak ez évben is kiváltképen a magyar hadi történetírás fejlesztésére irányult, de a bizottság e mellett más irányban is buzgólkodott.

«*Hadtörténelmi Közlemények*» czímnű folyóirata a lefolyt évben a III. évfolyamot is befejezte, még pedig jelentékenyen megerősödve. A nagy és alig remélt pártolás ugyanis a bizottságot arra indította, hogy a folyóiratot évnegyedvesből két havonként megjelenővé alakította át, minek folytán az már az elmúlt évben is nem négy, hanem öt füzetben jelent meg.

Miután a füzetek terjedelme 8—10 ív között váltakozott, a folyóirat összes terjedelme 46 nyomtatott ívre emelkedett, melyhez melléklet-kép hat arczkép és kilencz térkép és csatavázlat járult.

A munkálkodásban a bizottság tagjai is tevékeny részt vettek s a folyóirat általában eddigi irodalmi színvonalán megtartatott.

Főlemlítendőnek tartjuk, hogy a *Hadtörténelmi Közlemények (Orvin Mátyás)* dicső királyunk halálának négyszázados évfordulóját egy külön ez alkalomra szerkesztett emlékfüzettel ünnepelte meg, mely kizárólag e nagy király s nagy hadvezér emlékének volt szentelve.

A folyóirat anyagi sikere még teljesebb volt, a mennyiben az előfizetők száma a lefolyt évben ismét 100-al emelkedett, minek folytán nemcsak a folyóirat nyomtatási és kiadási költségei ebből kerültek ki, de még egy nagyobb, 500 frankos pályadíj kitűzésére is födözet maradt.

Nagy köszönet illeti a honvédelmi miniszter úr Ó Nagyméltóságát, ki a vállalatot ez évben is nagylelkűleg támogatta, mint minden évben ezúttal is 100 példányt rendelvén meg, s elismerés a honvéd tisztikart, mely a vállalatnak szintén hű és meleg pártolója maradt.

A *folyóirat pályázata* ez évben is sikeres volt. A pályadíj ugyan nem volt kiadható, de a beérkezett két pályamű egyike, a *«Nemzeti függetlenségünk védelmezése III. Henrik ellen»* című, a bírálók által dicséretre érdemesnek ítéltetett, s a folyóirat jövő 1891-ik évi IV. évfolyamában közzé fog tétetni.

Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér, hadtudományi munkáinak ki nyomtatása immár szintén megtörtént s az 25^{1/2} nyomtatott ívnyi terjedelemben, Zrínyi arczképével díszítve a karácsonyi könyvpiac egyik újdonsága. Rónai Horváth Jenő százados a műhöz egy Zrínyi katonai pályáját és hadtudományi elveit megismertető bevezetést, több mint 1000 magyarázó észrevételt s minden részhez commentárokat csatolt.

Végre Szécsi Mór százados befejezte az *1866-ik évi osztrák-olasz háború* katonai történetét, melyet a bizottság megbízásából annak új vállalata, az *«Egyetemes magyar hadtörténelmi könyvtár»* számára írt.

A munka most adatott bírálatra s kiadásra az 1891-ik év folyamán kerül.

2. A *«Hadtörténelmi Múzeum»* ügye, mely a bizottságtól indúlt ki, örvendetesen halad. A vallás- és közoktatásügyi miniszter úr dr. Szendrei János urat, a hadtudományi bizottság külső tagját, hosszabb külföldi útra küldötte azon czélból, hogy a magyar eredetű tárgyakat tanulmányozza, s ezekről valamint a külföldi hadi múzeumok berendezéséről stb. jelentést tegyen; hasonló megbízást nyert dr. Szendrei a belföld némely részeire is. A vallás és közoktatásügyi miniszter úr Ó Nagyméltósága ezenkívül a jövő évtől kezdve egy múzeumi segédőri helyet rendszerezített, kinek föladata a Magyar Hadtörténelmi Múzeum előkészítése lesz.

3. A bizottság tagjai részt vettek az irodalmi művek bírálatában, néhányan — mint az állandó múzeumi bizottság tagjai — a hadtörténelmi múzeum létesítésén fáradoztak, ismét mások tagjai a folyóirat szerkesztő bizottságának.

4. Különbféle ügyeinek elintézésére a bizottság a lefolyt évben öt ülést tartott.

II. A bizottság jövő évi munkásságának tervrajza.

1. A bizottság folyóiratát, a *Hadtörténelmi Közleményeket*, mely már eddig is oly nagy sikert aratott, a jövő évben is folytatja s annak IV. évfolyamát megindítja. Ez a jövő évben ismét két havonként, vagyis öt füzetben fog megjelenni.

2. A bizottság ez évre is egy *hadtörténelmi pályakérdést* tűzött ki, melynek jutalmazására a folyóirat jövedelméből 500 frankot, azaz 250 forintot szándékozik fordítani.

3. Megkezdi a bizottság a múlt évben már jelzett *«Egyetemes Magyar hadtörténelmi könyvtár»* című vállalatát, melynek első kötetét Szécsi Mór százados *«Az 1866-ik évi osztrák-olasz háború»* című műve képezeni.

4. A «Magyar Hadtörténelmi Múzeum» ügyét a bizottság a jövő évben is kitelhetőleg elő fogja mozdítani.

Az ülés végén dr. *Szendrei János* szóbeli jelentést tett a bizottságnak külföldi útja eredményéről, melyet később részletesen kidolgozva írásban fog bemutatni.

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Az ős-magyar ruházatról és fegyverzetéről. Az állandó országház építő bizottsága a Magyar Tudományos Akadémiától több rendbeli historiai adatra nézve fölvilágosítást kért, melyek a Munkácsy Mihály által festendő nagy kép (Árpád honfoglalása) megalkotásához szükségesek.

Az akadémia válasza az 1891 január 26-án megtartott összes ülésen olvastatott föl. A válaszpontok közül kiválóan érdekes az, melyet az archæologiai bizottság, elnöke *Pulszky Ferencz* véleménye alapján adott, s melyet a főtítkár úr szívességéből a kérdéssel együtt szószerint közlünk:

* * *

V. Mily támpontok nyújthatók, úgy a magyarok, mint a meghódoló népfajok korhű öltözékét és fegyverzetét illetőleg — és melyek a nemzeti múzeumban, avagy esetleg más gyűjteményekben az e czélra felhasználható tárgyak?

A kérdésre az archæologiai állandó bizottság elnökének, Pulszky Ferencz t. tagnak, véleménye alapján, a következő választ adja:

«Hogyha azt kérdezzük, mit tanulunk a magyar pogány sírleletekből a vezérkori vitézek ruházatáról és fegyverzetéről, a következőkben összesíthetjük tapasztalatainkat:

A sírok, melyeket eddig felástak, mind lovas sírok. melyekbe a vitézt lovával együtt temették el. A ló mindig rajta fekszik a lovag tetemén, minnek következtében az elporlott lószerszám ezüst díszei a vitéz ruházatának díszítéseivel gyakran összevegyültek. A vas zablá a galgóczi leletnél ezüst gombokkal ékes, a kengyelvasak többnyire karika alakúak, a lószerszám fődísze szívalakú ezüst lemez, közepén aranyzott mélydedessel; ilyet találtak Pilinben és Nagy-Teremián, ez a ló szügyére volt alkalmazva. Hasonló alakú de kisebb ily lemezek Gödöllőn fordultak elő. Egyszerű gombalakú pitykék ékesítették a lószerszámot, különböző változatokban.

A lovnak nem volt sisakja, mit a koponyán látható sebhelyek is bizonyítanak.

A főveg, a szolyvai lelet tanúsága szerint, nemezből készült prémel díszített kucsma lehetett, melyhez elől paizs forma ezüst lemez alkalmaztak, melyre növénydísz, geometrikus hosszúkás keskeny négyszögekben való elrendezéssel, hol trébelve (galgóczi lelet), hol vésvé volt. A ruhára ezüst pikkelyeket vagy külföldi pénzeket varrtak fel; páncélnek nincs nyoma. Az őv keskeny volt, a kard szintén keskeny, nem erősen görbült, tokját veresre festett elefántcsont lemezdarabokkal díszítették; ezek mind símák.

Vajjon a sírban talált nyak- és karpereczek a férfi vagy a nő ékszeréhez tartoznak-e, ez eddig bizonytalan, de valószínűbb, hogy a nő tetemét díszítették, mert az eddig felásott sírokban mindig a nő csontváza a vitéz csontváza mellett fekszik, hol arany, hol ezüst, díszes, hólyagos fülbevalóval. Az ezüst vagy bronz nyakperecz vastagabb drótnak hol három, hol négy szálából össze van fonva, néha még két finom fonott ezüst szál is be van vezetve azon közökbe, melyek a vastagabb drót fonásából erednek. Üveg és ezüst kláris szintén a női ékszerekhez tartozik.

A fegyverzethez tartozik még a lándzsa és a nyíl, mind a kettőnek vasa többnyire levélalakú, az utóbbi néha szárnyas. A puzdrának, íjnak és paizsoknak semmi nyomát nem találták az eddig felásott sírokban, ezek

valószínűleg fából és bőrből készültek, melyeket a föld sava felemésztett. Teremián találtak finomabb és durvább lenszövet-darabokat, valószínűleg a nő ruhamaradékát. A korbeli írók tanúsága szerint a főemberek ruházatára sok arany ékszer volt függesztve, mely csengetyűhanggal kísérete lépteiket.»

A kard-, kézi lőfegyver- és tölténnyártás történetéhez hazánkban. A múlt századi önálló nemzeti hadseregnek, II. Rákóczi Ferenc fejedelem és a Magyar Szövetkezett Rendek nyolcz évi folytonos háború nehéz próbáit, nélkülözéseit vitézül s kitartóan kiállott hadseregének általános ismertetését adtam e becses folyóirat legelső füzetében. (1888-ik évi folyam, 12—23. l.) Ezen tanulmányomban a Rákóczi-féle csapatok különböző fegyvernemeinek fölszerelése és fölfegyverzése mellett megemlékezém arról is, hogy a fegyverek — és pedig a kisebb-nagyobb fajta kézi lőfegyverek is, — részben idehaza gyártattak, magyar kard- és puskamívesek által, nevezetesen a felvidéki városokban, (15—16. l.). Most idevonatkozólag két, eddig ismeretlen, pedig a magyar fegyveripar történetére kiváló érdekléssel bíró eredeti okmányt akarok közzétenni. Ezek egyike, a kézi-fegyverek nagyobb tömegű, rendszeres és állandó gyártását elrendelő — tehát alapvető — *Utasítása* magának a vezérő fejedelemnek, egy ma is virágzó, fényes nevű főúri család ősehez, ki a Rákóczi-szabadságharc történelmében, mint a nemzeti hadsereg fölszerelési főhadibiztosa, tevékeny és hasznos szerepet, odaadó buzgalommal töltött be. E férfiú Nagy-Lónyai *Lónyay Ferencz* volt.

A fejedelmi *Utasítás* — melynek értelmében Lónyay a puska-, karabély-, pisztoly-, kard-, szablya- és kópjagyártást Csetnek, Rozsnyó, Dobsina gömöri, Metczenzéff, Stósz abaúji, és Szomolnok, Gölnicz, Krompach, Remete, Svedlér szepesi bányavárosok hámorai s kohóiban szervezte, az eddignél nagyobb mérvben megindította, s az ottani gyakorlott, ügyes mívességekkel, ú. m. csiszárokkal (kardverők, fegyverkovácsok), puskacső-öntőkkel és fúrókkal, műlakatosokkal, szerkovácsokkal, rézmívességekkel, esztergályosokkal, stb. — Lányi Pál, a gömöri vasgyárak vezetője, és Berthóti László, szomolnoki bányaigazgató közremunkálása mellett — megalkudott s szerződött, a következő:

Instructio

pro Generoso Francisco Lónyai, Vestiturae et Armaturae Militaris Supremo-Commissario.

(Utasítás Nemzetes Lónyay Ferencz had-fölszerelési és fegyverzési főbiztos számára.)

I-mo. Mivel hadaink számára, hogy annyiival is jobban országunk szabadsága, ellenségünk ellen stabilitáltassék (megerősítettessék, állandósít-

tassék), a fegyver megkívántatik: Meczenzéffire azért s úgy Csetnekre személye szerint elmenjen, holott is kétezer *pulhák*- (hajdúnak való nehéz puska), kétezer *flinta*- (lovasnak is, nevezetesen dragonyosnak való könnyebb puska), kétezer pár *pisztoly*- és *karabély*- — de nem tücséres (tölcséres) — csökört repartíáljon (vessen ki. csináltatás végett) és négyezer *kardrasat* ; mellyeknek is ára iránt, a mostani olcsósághoz képepest mentül olcsóbban alkudjék meg, s tudósítván iránta, tészünk dispositiót (rendelkezést), hogy a meglett alku szerint excontentáltassanak (kielégítessenek). Aminthogy assecuráljuk (biztosítjuk) is nevünkkel, hogy valamiben megalkuszik : contentumok (kielégítettésök) lészen ; addig is penig, ha búza kívántatik (munkabér gyanánt, pénz helyett) számokra, Kglmed tudósítson, és tétetünk dispositiót búza iránt.

2-do. Azon csükt (csőveket), kardvasakat micsoda városokra kelletik repartíálni azoknak minémúségek szerint, hogy agyokat, hüvelyeket csináljanak nékiek : az accludált specificatióból (mellékelt kimutatásból, de a mely ma már hiányzik) megláthatja ; és hogy ezeknek elkészíttetése hamarébb mehessen véghez : állítson bizonyos Sub-Commissáriusokat (al-biztosokat, fölügyelőket) is, adván Instructiókat nékiek, melly szerint alkalmaztassák tiszteket (tisztjőket, hivataljokat) ; kik által is szorgalmaztassa és effectuáltassa is (hajtassa is végre) ezen fegyverek s öltezetek elkészíttetését, assecurálván ott is mindenütt a mesterembereket, hogy a miben vélek megalkuszik, contentumok lészen.

3-tio. Hogy penig a csetnekiek, meczenzéffiek annál szívesebben munkálódjanak : deputáltunk anticipato (rendeltünk előleg gyanánt) négyezer rhénes forintokat, mellyet is Kglmed várjon Patay Sámuel tokaji harminczados hívüktől, az minthogy urgeáljon (sürgesse) is, hogy mentül hamarébb exolváljon (kifizesse) ; kétezer köből búzát penig Szatthmáry János Gömör vármegyei praefectus hívüktül, — mellyet is ugyanazon mesteremberek fizetésekre deputáltunk (rendeltünk). Továbbra is recurráljon (fordúljon) Hozzánk, — mind pénz, mind búza iránt teszünk dispositiót.

4-to. Munkács felől (Lengyelországból) érkezvén bizonyosszámú vég posztók : ezen accludált (mellékelt ; de már nincs itt) parancsolatunk mellett vegye kezéhez ; sőt ennekutánna a mellyek keze alá deputáltatnak, kiket is maga, vagy Sub-Commissárius híveink előtt egyenlő számú dolmány- s nadrágokat, nagyot, középszerű s kissebbet szabattasson ; valamelly helyben szabó-mesteremberek találatnak, a mesterembereknek számokhoz képepest azon könteseket ossza ki ; azokhoz kívántató gomb, zsinór, czérna iránt Nemz. Vzlő Berthóti Ferencz (felső-magyarországi vice-generális) hívünkhöz recurráljon, ki is fog ez iránt

provisiót (rendelkezést) tenni. Mindazonáltal maga is, az hol találhat a praespecificált (főnt megjelölt) városokban, illendő áron erga assecurationem (biztosítás mellett), míg az árát exolválhatja (kifizetheti), szeressen; a minthogy több praefectus híveinknek is vagyon (ez iránt) parancsolatjok.

5-to. Hol micsoda fegyver, köntes elkészülhet: azt késedelem nélkül szállíttassa táborunkba. Commissáriusokra mindazonáltal a dolgot egészen ne bizza, hanem maga is mesteremberekhez excurrálván (fordulván), a mesterembereket szorgalmaztassa, — aminthogy ezen munka késedelmet nem is szenvedhet.

6-to. Ezen accludált pátens-parancsolatunkat (mellékelt nyílt-parancsunkat; nincs itt már) azon specificált helyeknek in paribus (másolatban) megküldvén, a szerint is commissáriusi (biztosi) hivatalját declarálja (tudassa), hogy annyival is nagyobb előmenettel maga tisztit követhesse; egyébiránt is valamit ezen commissáriusi hivataljának végbenvitelére el tud követni, — tartozó kötelességének tégyen eleget, minden tulajdon maga haszna keresése nélkül.

Datum ex Castris ad Dömsöd positis, die 26. Mensis Aprilis Anno 1704.

(Kelt Dömsöd melletti táborunkban, 1704. évi april hó 26-án.)

A fejedelem ugyanis ekkor Pest alatt, a Duna mellett táborozik vala, hol — Solt és Földvár között — mindkét parton sánczokkal megerősített hidat köttetett át, a túl a dunai hadtestével való összeköttetés biztosítása végett.

(Az Utasításnak egyszerű, de egykorú, kétségtelen hitelű másolata jelenleg kézirat-gyűjteményemben van. Eredetije meglesz a Lónyay-család levéltárában, ha ugyan fönmaradt.)

A másik rokon-tárgyú okmány, melyet ezuttal közölni akarunk, s mely az akkoriban használt *hadi fegyver-töltényekkel* ismertet meg bennünket, maga a fejedelem által adatott ki rendeletképen szab. kir. Lőcse városára, s Miskolczon, szintén 1704. évi február 24-én kelt.

«Hadi tiszteinknek s hadainknak — írja Rákóczi, — sok rendbéli panasszokból értjük némely kereskedő embereknek lelkekismeretekkel, Hozzánk s a Nemes Országhoz tartozó kötelességekkel, hadaink iparkodása által naponként a közjónak promotiójára (előmozdítására) tartozó szolgálattal semmit is nem gondolván, a Ns. Ország szolgálatjának rövidségére, úgy hadaink szolgálatjában eshető fogyatkozásoknak okául, (hogy) *az eddig csinált s mindenütt árulni szokott töltéseket, — mellyek kasza-töltéseknek hívattatnak, — megkissebbítvén, annak illendő árán felül árulni merészeljék. Melly országos nagy kár és némellyeknek pártos indulatjokból,*

Hozzánk s nemzetekhez (nemzetükhöz) való szeretetlenségekből származott cselekedet és csalárdság hogy ennekutánna megorvosoltathassék: a végre is azon család mesterségekkel megkisbebbítettett töltések, golyóbisokkal együtt a régi jó kasza-töltések formájára csináltassanak, a szerint is hadaink fogyatkozás nélkül a Ns. Ország szolgálatjában való kötelességeknek eleget tehessenek: «Hűségteknek serio (komolyan) parancsoljuk, hogy e parancsolatunkat saját törvényhatósági területén kihirdettetvén, tisztviselőik erre serényen vigyázzanak és tegyenek oly erős rendelkezéseket, «hogy valaholott oly töltésekkel, puskaporral kereskedni szokott kalmárok találatnak: ezen parancsolatunk mellett egy hét alatt, e mostani álnok, ravasz mesterségből készítettett apró töltéseket azon régi kasza-töltések formájára csináltatván, szabott árán, úgymint tizenöt pénzen (bokrát) adják». Egyébiránt, hogyha Hűségtek e dolgot egy hét alatt nem orvosolják: illető tisztviselőik kemény számadásra vonatnak, az apró töltéseket készítő és a helyeseket a megszabott áron fölül áruló kalmárok efféle árúi pediglen el fognak koboztatni.

(A fejedelem sajátkezű aláírása és nagy pecsége alatt, Pápay János udv. főtitkár ellenjegyzése mellett kiadott eredetiye Lőcse város levéltárában.)

Érdekes e rendeletből megtudnunk, hogy őseink a teljes súlyú katona-fegyver-töltényeket (vagy régi jó kifejezés szerint: töltéseket) *kasza-töltéseknek* nevezték. Miért? honnan? megmagyarázni most már bajos volna; talán, mert e jó, erős és éles töltések sortüze az ellenséget, *mint a kasza a füvet*, sodorta és döntötte?

Megtudjuk egyszersmind a töltények akkori árát is, a mely tehát tizenöt poltura («pénz») volt bokorszámra, egy-egy bokorra — vagyis csomóra — tizenkét töltényt számlálván. A kuruczvilágban, ugyanis már általában kész, papirtöltényeket használt a katonaság, melyek — mint a rendeletből látjuk, — széltére árúttattak s szabad árucikket képeztek. E rendelet, mely bizonyára nemcsak Lőcsének, hanem a többi kulcsos városoknak is megküldetett, valószínűen megtette hatását s a régi jó «kasza-töltések» becsületét helyreállítá: mert ezentúl nem hallunk ilyféle panaszt.

Egyébiránt csakhamar életbe léptettetett ama sokkal czélszerűbb intézkedés, hogy a puska-, karabély- és pisztoly-töltények a kassai, besztercebányai, érsekújvári és munkácsi hadszertárakban, szertüzerék s egyéb arravaló művesek által készítettvén el, hordókra verettek s így szállítottak a várakba, táborokba társzekereken, és hivatalból osztattak ki az ezredeknek s illetőleg a legénységnek, kellő mennyiségben. Így aztán a kalmárok lelkiismeretlen csalárdságának gyökeresen eleje vétetett.

Thaly Kálmán.

Francia-lengyel hadak laktáborzása Erdélyben 1678-ban. ¹⁾ Michael Apafi, Dei gratia princeps etc. Egregie Fidelis nobis dilecte. Salutem et gratiam nostram. Az üdönök a dolgok mivoltához képest szükséges következésére nézve becsületes tanács úr híveink tetszésekből az inclusa credolában feltött keresztyén vallásunk oltalmát és az Magyarországi atyafiak szomorú sorsát orvosolni munkálkodó némely hadaknak, hűséged inspectiója alatt lévő jószágban rendeltünk bizonyos ideigvaló quartélyt. Hűséged azért így értvén felölök való kegyelmes rendelésünket, vegye be őket és inspectiója alatt lévő jószágban az szegénységnek értéke, száma és az faluknak mivolta szerint ossza el őket, rendeltetvén hat-hat lovakra egy-egy véka abrakot napjában és szénát is az szegénységnek tehetségéhez képest; magoknak pedig ételekre egy-egy fontni kenyeret és egyéb élést is boron kívül, az mivel magok az szegénység magokat táplálják, illendő képpen, úgy hogy sem szegénységink rendkívül ne terheltessenek, sem magoknak az menyiben lehet fogyatkozások ne legyen. Meg van parancsolva a tisztviselőknek, oly disciplinában tartsák alatvalóit, hogy semmi erőszakvételt, lopást, tolvajlást avagy csak kisebb alkalmatlanságot is ne kövessenek; egyébiránt prefectusunk által tudósíttván felőle, rendkívül való magokviseléseknek jutalmát elveszik. Hűséged is mindazáltal az szegénység részéről legyen oly gondviseléssel, megbántódások és az menyiben lehet, magok és lovok prætendájokra nézve is az hadaknak fogyatkozások ne legyen. Ha mi oly dolog kívánja, prefectusunkat tudósítván, keglmesen és serio parancsoljuk. Secus non facturus. Datum in Civitate nostra Alba Julia die 15 Xbris. Ao. 1678. Mihael Apafi.

Egyszerű másolatban a Teleki-levéltárban. K 882.

Melléklet: Az francia hadak extractusa 1678 Erdélyben.

Szamosujvár quartélyok: personæ 90, equi 26.	}	1. Boham general regimene: personæ 38, equi 4.
		2. Tunkevicz kapitány regimene: personæ 52, equi 22.

¹⁾ Apafy Mihály fejedelem, Teleki tanácsára 1677-ben szövetségre lépett a francziákkal. Bethune varsói francia követ, Boham őrgrof alatt, ennek folytán egy francia-lengyel segélyhadat küldött, mely előbb Teleki, majd Tököli alatt harczolván, a szentkereszti ütközet után Erdélybe vonult s a télen át ott laktáborozott. Az itt közölt okmány e csapatok egy részének elhelyezésére vonatkozik. A következő évben Boham hada — miután Lipót XIV. Lajossal békét kötött — visszahívatott.

Radnot quartélyok : personæ 78, equi 35.	}	3. Kransor Colonellus regimene : personæ 16, equi 6.
		4. Tesaurarius uram szolgálai : personæ 7, equi 7.
	}	5. Collonellus Gemego uram szolgálai : personæ 3.
		6. Csesziroczi kapitány uram serege : personæ 52, equi 22.
Déva quartélyok : personæ 81, equi 34.	}	7. Ferial Colonellus uram regimene : personæ 12, equi 12.
		8. Kozákok : personæ 13, equi 2.
	}	9. Vice Colonellus uram regimene : personæ 56, equi 20.
Vincz quartélyok : personæ 46, equi 16.		10. Gróf Veselényi uram szolgálai : personæ 46, equi 16.
	}	11. Triszszenhansz kapitány uram serege : personæ 39, equi 20.
Görgény quartélyok : personæ 166, equi 69.		12. Clanko Colonellus uram serege : personæ 127, equi 49.
	}	13. Major uram serege : personæ 98, equi 36.
Fejérvár quartélyok : personæ 152, equi 55.		14. Lippingh kapitány uram serege : personæ 54, equi 19.
	}	15. Ogrinczki kapitány uram serege : personæ 93, equi 22.
Zalatna quartélyok : personæ 146, equi 47.		16. Von Hoffen kapitány uram serege : personæ 53, equi 25.
	}	17. Edelhoff kapitány uram serege : personæ 51, equi 18.
Kővár quartélyok : personæ 51, equi 18.		Regiminum 17, Personarum 810, equorum 300.
Summa :		

Koncz József.

Erdélyi hadak menetrendje a XVII. századból.

I. Az seregek így járjanak: Legelől Steian Svetko, Josa uram három zászlója, Nánási uram négy zászlója, Csató Albert zászlója, Csató Gáspár uram seregének zászlói, Havasalföldi zászlók, Pelei zászlója, Baba Zsigmond zászlója, Puszfások, Vezeték lovak, Karabinos ifjak, Csanádi Lakezai György zászlói, Apagy Forrai Nagy István zászlói, Bánházi zászlói fele, Fekete Jónás zászlója, Kis Miklós zászlója, Szürcsi zászlója, Arbonatok, Béres László zászlói.

NB. Az írás II. Rákóczy Györgyé. Kívül rájegyezve: Párnahajbéli levelek 1651. aug.

II. *Seregek járásának rendi*: Elöl mindenkor egyik székely kapitány; de Marosszék, Aranyosszék egyben tudódik. Most megyen elől Háromszék, utána Horváth János, Rácz János seregi, Kővári nemesek, én (Teleki Mihály) puskásim, én zászlóm, az én egynehány németem. Utánna mezei hadak, utánnok karabélyosok, urunk (Apafi) puskási, urunk lobogói, urunk vezetéki, urunk hintaja, papé, inasok hintaja, kék szekér, Salis serege, dragonyok, Fejér vármegye; utánna urunk hat társzekere, én lovas szekereim, Bányai uramé. Utánnok több vármegyék, székelység. Urunk gyalogi, lövő szerszám, munitiós szekerek, urunk ökrös élés szekerei, én szekereim s a több ökrös szekerek rendszerint.

Egyszerű jegyzék, Komáromi — Teleki irnoka — írasa. Teleki-levéltár 3165 sz. Koncz József.

Adalék a kolini csata történetéhez. A Nadasdy-levéltár tartalmazza a következő nagyérdekű levelet, melyet Krottendorf báró tábornok írt gróf Nadasdy Ferenczhez s melyben — nyilván a Mária Terézia rend elnyerése céljából — a kolini csatában tanúsított magatartásáról *vitéségi bizonyítvány* kiadását kéri.

Az iratokból nem vehető ki, megkapta-e Krottendorf a bizonyítványt vagy sem, de az bizonyos, hogy a Mária Terézia rendet nem kapta meg, mert a rend lovagjainak névsorában elő nem fordul.

Nagyméltóságú gróf, tábornagy Úr, Kegyelmes Uram! Oly gyakran tapasztalt kegyes pártfogása buzdít arra, hogy teljes bizalommal és alázatossággal Nagyméltóságodhoz forduljak. Nagyméltóságod kegyelmesen emlékezni méltóztatik arra, hogy a hálaadó isteni tisztelet (Te deum) napján a fővezérnek gróf Daun tábornagy Ő Nagyméltóságának, ki még akkor ágyban feküdt, Nagyméltóságod pedig mellette ült, jelentést tettem azon eseményekről, melyek dandárommal a chotzemitz-i (kolini) csata napján végbe mentek és melyeket részletesen leírtam. Továbbá, hogy Ő Nagyméltósága előadásomra általános kifejezésekben válaszolt s arról teljesen meggyőződve nem látszott lenni; ekkor Nagyméltóságod kegyelmesen bizonyítani és igazolni méltóztatott, hogy mindaz, a mit én a tábornagy fővezér Ő Nagyméltóságának jelentettem s részletesen előadtam, a valóságnak tökéletesen megfelel és mindeu részletében úgy történt, a mint Nagyméltóságod saját szemével is látni méltóztatott.

Bátor vagyok ennél fogva Nagyméltóságodat alázatosan kérni, hogy nekem erről a mellékelt minta szerint bizonyítványt kiállítani méltóztatassék. Szükségem van erre a jelen időkbén, midőn az embernek nem elég az öntudat, hogy helyesen cselekedett, de még az is követeltetik,

hogy ezt bizonyítvánnyal igazolja. A teljes bizalom, melyet Nagyméltóságod kegyeibe és minden alkalommal tapasztalt kegyelmes jóindulatába helyezek, ama biztos reményre bátorít, hogy Nagyméltóságod ezen ügyben, melynek teljes valóságáról meggyőződve van s mely nekem különösen javamra szolgálhat, támogatását tőlem meg nem tagadja.

Ezek után magamat egyedül Nagyméltóságod magas kegyeibe ajánlom és a legmélyebb tisztelettel és alázatossággal maradok, Bécsben 1760 január 9-én, Nagyméltóságod legalázatosabb szolgálja, Krottendorf bíró s. k., altábornagy.

Bizonyítvány. Az 1757-ik évi június 18-án végbement chotzemitz-i csatában a tartalék hadtest, mely a legszélső jobb szárnyon Krzeczov helység irányában az első harcvezetésben állott, egy porosz ellenséges hadtest által visszanyomatott és hátrálni kényszerítettett, minek folytán a mögötte álló második harcvezetésre vettetett. A tartalék hadtest ekkor a Gaisrug gyalog ezred által, az ezen dandárt vezénylő Krottendorf báró tábornok parancsára nyitott két nagy lézagon át keresztül bocsátatott s ez ezred mögött alkalmat lelt arra, hogy megállapodjék és újból alakuljon. Egyidejűleg a tartalék hadtestet üldöző ellenséges hadtest Krottendorf báró tábornok dandára által megtámadtatván, visszavetettett s futásra kényszerítettett.

Mindezt, miután magam láttam, ezennel hitelesen bizonyítom és aláírással is megerősítem.

Nádasdy-levéltár, Levelezések B. Nr. 434.

Egy magyar gyalogezred szereplése Lothringeni Károly sziléziai hadjáratában. A csász. kir. 19. számú magyar sor-gyalogezred jelentékeny részt vett a hétéves háborúban.

A sziléziai 1757. évi hadjárat azon leírása után, mely e folyóirat múlt évi folyamában közöltetett s melynek az abban tudomásra hozott részletek kölcsönöznek különös érdeket, időszerűnek látszik egy oly ezred működéséről egyet-mást felhozni, mely abban kitüntetéssel vett részt, különösen pedig Schweidnitz bevételénél kiváló módon közreműködött.

A hétéves háborút megelőző időben az ezred Olaszthonban állomásozott, honnét csak az 1756. évi augusztus havában rendeltetett Csehországba; mivel azonban a poroszok ez országból október hó vége felé kivonultak, az ezrednek ez évben tettekre alkalma már nem nyílt.

A következő 1757. évben annál élénkebb nyomait látjuk az ezred működésének. E hadjáratban Frigyes Csehországba rontván be, Prága falai alá nyomult, hol május hó 6-án, az ott vívott csatában az ezred két zászlóalja és egy gránátos százada is (de csak 780 főnyi létszámmal)

harczott. A csata kezdetén az ezred O'Kelly tábornok tartalék hadtestéhez volt beosztva; később a jobb szárny támogatására rendelve az ezred a többi gránátos osztályokkal egy külön hadtestet képezett, mely Schwerin tábornok heves támadásainak egyre ellenállott s csakis mikor a töltések-ből kifogyott s néhány rohamot szuronynyal vert vissza, volt végre kénytelen a túlnyomó erőnek engedni.

E véres csata után, melyben az ezred is nagy veszteséget szenvedett, a hadsereg Sziléziába indult, hová őt az ezred is követé s miután veszteségeit részben kipótolá, már a görlitzi (moysi) ütközetben ismét harczott, melyben Nádasdy a poroszokat Winterfeld alatt megverte. Ez ütközetben az ezred tisztjei közül Sterniczky kapitány elesett, Schwarz és Grossmann főhadnagyk és Geinusch hadnagy megsebesültek.

Azonban e hadjáratnak az ezredre nézve legérdekesebb időszaka Schweidnitz ostrománál következett be. A november 12-én éjjel végbe ment támadásnál az ezred egyik gránátos százada, de Vins kapitány alatt, együttesen a báró Rummel kapitány vezetése alatt álló Daun-ezredbeli gránátos századdal a III. és IV. ¹⁾ számú erődök közt fekvő lünettet, halált megvető elszántsággal, rohammal bevette, a mellvéden és az ágyúk lörésein hatolva be és csak a szuronynyal működve, annak őrségét részben leszúrta, részben fogolylyá tette s így a jobbról és balról fekvő erődök elfoglalását jelentékenyen elősegítette.

Az ezred zászlóaljai is részt vettek e támadásokban és ez alkalommal kitüntetésekben a következők részesültek: Faber du Four alezredes, ki a roham alatt megsebesült, vitéz magatartásáért ezredessé lépett elő; de Vins gránátos-kapitány őrnagyi rangra ajánlatott, mit nem sokára el is nyert, azonkívül kitünő hőstettéért a nemrég alapított Mária Terézia rend kis keresztjével lón földíszítve; ehrenpreiszi Preisz kapitány ugyan ez alkalommal tanúsított jeles viseletéért a Colloredo-ezredhez mint őrnagy helyeztetett át; végre a csatáról beadott jelentésben Hervay főhadnagy neve hősies viselkedése miatt különösen hangsúlyozva van.

A Schweidnitz előtti fáradsalmakat és veszteséget ki sem heverve, az ezred a Boroszló falai alatt vívott csatában november hó 22-én ismét küzdeni kénytelenült. A hadsereg jobb szárnyán, Nádasdy hadtesténél lévén beosztva, ²⁾ részt vett annak minden mozdulataiban és támadásaiban, miközben Orima, Zámory és Gold hadnagyk megsebesültek és ily állapotban az ellenség kezei közé jutának.

Ez évben még a leutheni csatában is kijutott része az ezrednek,

¹⁾ Lásd e folyóirat 1890. V. 689. l.

²⁾ U. o. 699. l.

mely azután, a hadjárat beszüntetésével, Olmützbe helyőrségre rendeltetett. Az ezred jeles magatartásának következménye, hogy Breissac ezredes — az ezred eddigi parancsnoka — tábornokká lépett elő és Lodi parancsnokává lőn kinevezve.

Kozics László.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Hunyadi Mátyás király, 1440 1490. Írta *Fraknói Vilmos.* Budapest, 1890. Nagy 8-adrét, 416 lap. Számos melléklettel, szövegbeli képpel, stb. Ára finom velin papírra nyomva 8 frt.

A *Szilágyi Sándor* által szerkesztett s a Magyar Történelmi Társulat által kiadott *Magyar Történelmi Életrajzok* egy igen szép és igen becses kötettel gyarapította a magyar történelmi irodalmat.

Fraknói Vilmos Mátyás király a ez, melyet a jeles író a nagy király halálának négy százados emlékünnepeére írt, s melylyel nemzeti történelmünk e kimagasló alakjának a történetirodalomban díszes, méltó emléket emelt.

Hosszú évek óta folytatott külföldi levéltári kutatások eredménye ez életrajz, s mert minden adata, minden állítása okiratokra, hiteles tanúk levelezéseire s egyéb írataira támaszkodik, teljes és hű képét adja a magyarok e nagy királyának s egyszersmind a kornak, melyben élt és működött.

De nemcsak a hűség, az igazság az, mely Fraknói e munkájának fődíszét képezi, díszíti azt még a remek irány is, mely a szerzőnek kiváló adománya. A részletek kiszínezésében, s azoknak azután egy tökéletes, a tanulmány hőstét élénken kidomborító egészszé való összeállításában Fraknói mester; előadása könnyed s e mellett mégis meggyőző, mindenütt világos, szellemes, helyenkint megkapó s első sorától az utolsóig érdekfeszítő, mely az olvasót lebilincseli s így könyvét, komolysága mellett is, mindvégig kellemes olvasmányává teszi.

A mű hat részre oszlik. Az első Mátyás király származását, fiatal korát s királylyá választását írja le. Ennek egy részlete, Mátyás királylyá választása, folyóiratunk olvasóközönsége előtt már ismeretes, mivel azt a tudós szerző szívességéből a múlt évben, Mátyás király halála napjának négy százados évfordulóján kiadott Mátyás-emlékfüzetünkben közöltük.

A többi részek a következő címeket viselik: Mátyás uralkodásának első évei, 1458—1464. Az európai politika kezdetei, 1464—1471. Küzdés a nemzeti és az európai visszahatással, 1471—1476. Mérkőzés a császárral, 1477—1488. A trónörökösödés ügye, 1488—1490.

Mátyás uralkodásának dicső időszaka, a magyar nemzet történeti múltjának mozzanatai, fényes világításban tűnnek elő e fejezetekből smidőn Fraknoi a nemzeti dicsőség nagy napjait élénk tárja, fölemeli lelkünket, megdobbantja szívünket; mert nagy idők voltak azok, a mikor a magyar nemzet Európa leghatalmasabb népei közt is előkelő helyet foglalt el, nagy királya pedig nemcsak észben és jellemben, de hadvezéri fényes tulajdonokban is túlragyogta Európa összes fejedelmeit.

Mátyás királyt és korát nem ismertük eddig, csak most ismerjük Fraknoi könyvéből s büszkeség töltheti el keblünket, hogy a magyar történelem e fényes alakja, a legszigorúbb történelmi hűséggel, nem hagyományok s hízelkedő írók följegyzései, hanem hiteles államiratok alapján eszközölt leírás mellett sem veszít nagyságából, fényéből semmit, de sőt még tündöklőbbé, ragyogóbbá válik. Mátyás király megmarad emlékeztünkben továbbra is, mint a magyar nemzet legnagyobb, legnemzetiebb királya, kinek a magyar nemzeti dicsőség terjesztése mellett legfőbb vágya, törekvéseinek legfőbb célja az volt, hogy népét boldoggá tegye.

A katonai Mária Terézia rend (Militärischer Maria Theresien Orden). A rend történetének új folyama. III. rész, 1850—1890. A rend engedélyével, hiteles források alapján írta: *Lukeš J.* Bécs, 1890. 44 rézmetszetű arcképpel.

A Mária Terézia rend ez új könyve folytatását képezi *Hirtenfeld* ama négy folio kötetre terjedő nagy művének, mely 1857-ben, a rend alapításának 100 éves ünnepe alkalmából, kiadatott. A jelen kötet kiadására az alkalmat Mária Terézia szobrának Bécsben történt emelése, illetőleg leleplezése adta.

A mű kivonatosan közli a rend alapításának és fejlődésének történetét, a 100 éves évforduló ünnepségeit, a rend akkor élt tagjainak névsorát s életleírásuknak folytatását, végre a Mária Terézia szobor leleplezése ünnepélyének leírását.

Ezt követi a munka főrésze, t. i. az 1859. évi olasz, az 1860/61-iki siciliai, az 1864. évi dán, az 1866-iki porosz és olasz, az 1869-iki dalmát, s az 1878-iki boszniai háborúk rövid leírása, s az ezen hadjáratokban a Mária Terézia renddel kitüntetett jeles vitézek életrajzai, különös figye-

lemmel azon kiváló tettekre, melyek őket a Mária Terézia-rendre érdemesítették.

E fő-részt különféle statisztikai táblázatok követik, s egy betűrendes névmutató zárja le.

A közlött adatokból kiemelendőknek tartjuk a következőket :

A Mária Terézia rendnek alapítása, vagyis 1757 óta 1005 tagja volt.

E számból a rendkáptalan, miután nem kevesebb, mint 3320 jelöltet megvizsgált, csak 713-at ajánlott fölvetelre; a Felség, mint a rend nagymestere, saját kezdeményezéséből 396-ot vett föl. Ez utóbbiakból legtöbb esik II. József és I. Ferencz idejére. Miután az 1005 közt 106 oly rendtag volt, ki a rendnek egy alsóbb fokozatát már korábban bírta, a rend-adományozások összes száma 1109; ezek közt 946 belföldi, 163 külföldi.

A rend alapításakor a nagykeresztet négyen kapták, köztük két magyar; az első négy tag ugyanis Lothringeni Károly herczeg, Daun Lipót gróf, tábornagy, *Nádasdy Ferencz* gróf, lovassági tábornok, és *Hadik András* altábornagy volt.

A most kiadott kötetben 53 rendtag életrajza közöltetik, kik a rendet 1859 óta nyerték, ezek közt magyarok: Benedek Lajos, Appel János, Urs Dávid, Fejérváry Géza, Maroičič József, Rodich Gábor, Piret Jenő, Knebel Albert, Petz Antal, Philippovič József, Jovanovič István, gróf Szápáry László és báró Vécsey József.

A rend tagjai közül még él 24 belföldi és hat külföldi.

A pozsonyi nagy-dunai vám- és révjog története. Levéltári adatok nyomán írta dr. *Király János*, m. kir. honvéd főhadnagy-hadbíró. Ünnepi íratként kiadja az állandó Ferencz József-hídnak ünnepélyes fölvatása alkalmából Pozsony szab. kir. város. Pozsony, 1890. Nyolczadrét, VIII. és 177 lap.

Bárha alkalmi íratnak készült, meglátszik rajta, hogy szerzője nagy gondnal, beható munkássággal oly művet kívánt létrehozni, mely állandó értékű legyen. Levéltári kutatások alapján derítette föl dr. Király a Duna e fontos átkelő helyének történetét, mely annál érdekesebb, mivel a pozsonyi rév és később a híd nem csupán Magyarország nagy és gazdag vidékének, a felső-magyarországi síkságnak, de némi részben a bécsi medencének s a morvamelléki síknak is jelentékeny közlekedési pontja volt.

Eltételezve a vám- és révjogra vonatkozó fejtegetésektől, melyek

Szent István király 1001-ik évben kelt alapító levelétől kezdve, annak történetét egész napjainkig megvilágítják, számos érdekes adatot tartalmaz e mű, a híd történetét illetőleg.

Kiemelendők ezek közül a hadtörténelmi adatok, melyeket dr. Király szintén nagy gonddal gyűjtött egybe.

Ezek között első a pozsonyi várnak — melyet Ulászló híve, Rozgonyi István tartott — a polgárság által 1440-ben történt megostromlása; adatokat találunk továbbá Mátyás király osztrák háborújához, a Bocskay és Bethlen mozgalmakhoz, főképen pedig a francia háborúk, az 1805-ik és 1809-ik évi hadjáratok történelméhez, és az 1866-ik évi porosz támadáshoz. Úgy véljük azonban, hogy e hadi mozgalmak bővebb tárgyalása — melyhez elegendő anyag áll rendelkezésre — a műnek érdekességét csak növelte volna.

Egészen véve érdemes munka, melyet bárki haszonnal olvashat.

II. A MAGYAR HADTÖRTÉNETI IRODALOM REPERTORIUMA.

TIZEDIK KÖZLEMÉNY.

KÁLMÁN, II. ISTVÁN, II. (VAK) BÉLA, II. GÉZA, III. ISTVÁN ÉS III. BÉLA KORA.

(1095—1196.)

A *Kálmán* királyra vonatkozó irodalmat, a mennyiben ez *Horrátország és Dalmácia elfoglalását* illeti, már a Hadtörténelmi Közlemények múlt évi folyamában, a 726. s. k. lapon.

A Kálmán korában végbement *I. kereszties hadjáratra* nézve elég *Sybel* (Geschichte des I. Kreuzzugs. II. kiad.) *Kugler*: Gesch. der Kreuzzüge, az *Oncken*-féle vállalatban és *Hagenmeyer*: Peter der Einsiedler (1879.) cz. művére utalni.

Megjegyzendő, hogy ama hír, miszerint a clermonti zsinat Szt.-Lászlót választotta volt fővezérnek, merő képtelenség. A hazai írók között *Pauler Gy.* is e nézetben van. (L. Századok. 1888. évf. 210—211. lap.)

A Kálmán és a keresztiesek között lefolyt csatározások helyére vonatkozólag rámutattam a Magyar Tanügy (1883. évf. 94. lapján) *Kugler* Bernátnak *Albertus Aquensis*ről írt cikkére, melyből kitetszik, hogy történéseink ideszóló elbeszélése hibás. Azt mondják ugyanis (kivételesen nélkül), hogy Kálmán király *Gottschalk* kereszties hadát az ország

NYUGOTI MAGYARORSZÁG A XI. SZÁZADBAN.

Hadtörténelmi közlemények. IV.

1-ső melléklet.

III. HENRIK TÁMADÓ HADJÁRATAI MAGYARORSZÁG ELLEN (1042–1052).

nyugati határán, a Lajta vize mellett és utóbb az ország másik határán, Belgrádnál verte meg. Holott Albertus Aquensis szerint a második csatának helye nem Belgrádnál volt, hanem egy hely, mely «in campo Belgrauae»-nak neveztetik. Ezen hely pedig, Mosonmegyében, a Rába mentén feküdt. Kálmán király tehát a Lajta vidékén egymásután kétszer verte meg a keresztéseket és nem engedte nekik az egész országot Nándorfehérvárig bejárni.

Borics-irodalom. Lovcsányi, Adalékok a magyar-lengyel érintkezés történetéhez. (Századok 1886. 341. és 425. l.)

Wertner Mór, Boris und Rostislaw. Beitrag zur Gesch. d. russisch-polnisch-ungar. Beziehungen. (Berlin. Herold-Verein 1889. Jun. I. Századok 1889 az 546. lapon.)

Továbbá Huber I. 346. Palacky I. 403. s. k. l. Roepell. Gesch. Polens, Rambaud, Az oroszok története. I. Lázár és a görög befolyás koráról szóló összes művek. (L. alább.)

Szaramericz: Puty starjnnji rusko-uhorsky zercz Karpaty. (Lemberg. 1869.) Magyarul: A Kárpátokon át történt nevezetesebb orosz és magyar átkelések.

U. az: Hist. Halyczko-Wolodymirskoj Rusy do roku 1453. (Lemberg 1863.)

Egyéb értekezések időrendi sorban: *Hannenheim Jul.*, Ungarn unter Béla II. und Géza II. in seinen Beziehungen zu Deutschland. (1884. Jenai dissertatio.)

Vajjon *II. István* két vagy csak egy hadjáratot viselt Oroszország ellen, arra nézve l. Szalayt (I. 243.) és Fesslert (I. 230—231.).

Dengler A., Geschichte Géza's II. (A beszterczei gymnas. értekezésében. 1885.)

II. Géza és a *II. keresztés hadjárat* vezérei közötti viszonyra nézve, a mennyiben ez hazánkat érinti, l. *Kugler*; Geschichte der Kreuzzüge (1880. 128 old.) és: Studien zur Gesch. des II. Kreuzzugs. — *Hertzberg*, Gesch. der Byzantiner und des osmanischen Reichs. (1883. 293 old.) Továbbá Diogiló Otto itinerariumát. Közölte Marczali H. a Történeti Tárbán. (1878. 167. lap). Végül az idézett Borics-irodalom.

II. Géza, III. István és III. Béla viszonyát Rótszakállú Frigyes német császárhoz tárgyalja *Giesbrecht* nagy műve: Gesch. der deutschen Kaiserzeit. (V. köt. I. rész 1888.), különösen a 374—80., 444., 674. és 681. lapon.) *Temesváry*: II. Géza magatartása a császárság és a pápaság közötti küzdelem korában. (1886.) — *Raumer*, Gesch. der Hohenstaufen. (I. köt.)

GÖRÖG BEFOLYÁS KORA. KALO-JOHANNES ÉS MANUEL TÁMADÁSAI.

Általános segédművek. Szalay L. I. 215. Horváth I. 418. Kerékgyártó I. 114. Fessler I. 260. Sayous I. 148. Legjobb: Huber I. 346. Hopf., Byzantinische Geschichte (Ersch-Gruber: Encyclopädie I. Section 85. és 86. köt.) — Hertzberg: Geschichte der Byzantiner und des osmanischen Reichs. (1883. 288. s. k. l.) Ugyanaz: Gesch. Griechenlands seit dem Absterben antiken Lebens. (I. köt. 1878. 370. l.) Gfrörer, Byzantinische Studien. (II. köt.) A két byzantinus forrásra, Nicetas és Kinnamosra nézve l. még: Neumann, Griech. Geschichtsschreiber u. Geschichtsquellen. (1887. 80. l.) — Ungarns Verhältniss zum griechischen Kaiserthum. (A Hormayr-Mednyánszky-féle «Taschenbuch für die vaterländische Gesch.» 1825. évi VI. folyamában.) — Karamsin, Gesch. des russischen Reichs II. köt. Bestuschew-Rjumin, Gesch. Russlands. (I. 108. l.) Rambaud eml., magyarra is lefordított műve. (1890. Akadémia.) Palacky, Geschichte Böhmens. (I. köt.) — A magyar és byzantinus hadsereget és taktikáját összehasonlítá *Ipolyi Arnold* nagy beszédjében. (Századok 1879. Függelék 33. l. és: Kisebb munkái V. kötetében.)

Külön-irodalom: Hertzberg, Kaiser Manuel Komnenos. («Aus allen Zeiten und Ländern» 1883. I. évf.)

Kap Herr, Die abendländische Politik K. Manuels.

Paider Gyula, II. Géza görög háborúi. (Hadtörtén. Közl. III. 1890. 1. és 273. l.)

Hodinka Antal, A szerb fejedelemség állapota és viszonya Magyarország és Byzanczhoz a XII. században. (Történ. Tár. 1889. 143. l.) Ez értekezés, melynek tárgyát az 1149—1150. évi események képezik, Srećkovic orosz történetíró művén alapszik.

Hodinka A., Byzanc történetéből a XII. századból. A két császárság szövetsége. 1148—1155. (Történeti Tár 1889. 209. s. k. l.) Főleg Wassiljewski orosz írónak cikksorozata alapján, melyet az a szt.-pétervári Zbornik cz. folyóiratban közzé tett.)

Hodinka A., Az orosz évkönyvnek a byzancezi-magyar viszonyra vonatkozó adatai. (Történ. Tár, 1889. 634. s. k. l.) Hasonlóan Wassiljewski nyomán, főleg az 1149—1151. évi eseményekről.

Ein ungarisches Schlachtengrab in Syrmien. (1167.) Lásd Hadtört. Közlem. I. 1888. 654. lap.

(II.) László ellenkirály haláláról új adatot l. a Történeti Tárban. 1878. 167. lap.

A kézikönyveinkben Fejér II. 201 után említett, Lob és Tamás vajdák görögországi vitézségeiről szóló oklevél nem Manuel korára vonatkozik, hanem a III. Béla által, Manuel halála után vívott harcokra. L. Huber művét. I. 372 és Pauler Gy. cikkét a Századokban (1885. 430. lap.)

A III. Béla korabeli *III. kereszties hadjáratra* nézve l. *Riezler értekezését*: Der Kreuzzug Kaiser Friedrichs. (Forschungen zur d. Gesch. 1870.) *Fischer*, G. d. Kreuzzugs K. Friedrichs (1870.) és *Kugler*, Gesch. der Kreuzzüge. (1880. 200 old.) Hertzberg említett munkái (folytatólag).

Összeállította :

Dr. Mangold Lajos.